พลวัตของชุมชนช่างไทยในเกาะรัตนโกสินทร์

Diversity of Thai Craftsman Communities in Rattanakosin Island

มณรดา ศิลปบรรเลง*

Manarada Silapabanleng*

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

Faculty of Liberal Arts, Rajamangala University of Technology Rattanakosin

*Corresponding author, email: manarada.sil@rmutr.ac.th

Received: 13 Nov 2025, Revised: 21 Apr 2026, Accepted: 23 Apr 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสารร่วมกับการวิจัยภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยใช้ระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์และคติชนวิทยามาเป็นเครื่องมือสำคัญในการตีความเพื่อนำเสนอความเปลี่ยนแปลงอย่างมีพลวัตทางสังคมของชุมชนช่างไทยในเกาะรัตนโกสินทร์ ภายใต้วัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ เพื่อศึกษาลักษณะและพัฒนาการทางสังคมของชุมชนช่างไทยในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ในบริบทสังคมร่วมสมัย และวิเคราะห์ปัจจัยเชิงพลวัตการดำรงอยู่และความเปลี่ยนแปลงของของชุมชนช่างไทยในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ในช่วง พ.ศ. 2566 – 2567 ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนช่างไทยในเกาะรัตนโกสินทร์สะท้อนพลวัตทางสังคมของกลุ่มช่างในฐานะกลุ่มแรงงานฝีมือเฉพาะทางที่หล่อหลอมอยู่ในโครงสร้างของสังคมไทยดั้งเดิมและร่วมสมัย ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ชุมชนช่างได้รับการจัดสรรให้อยู่อาศัยและปฏิบัติหน้าที่ในเขตพระนครโดยมีการจัดตั้งชุมชนช่างอย่างเป็นระบบ เพื่อรองรับการผลิตและการถ่ายทอดองค์ความรู้ ต่อมาจึงมีการพัฒนาไปสู่ระบบอาชีพเชิงพาณิชย์ อย่างไรก็ตามเมื่อพื้นที่และสังคมในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์วิวัฒน์ตามความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนช่างหลายแห่งปรับตัวหรือเสื่อมถอย ขณะที่บางกลุ่มได้หลอมรวมเข้าสู่วิถีสมัยใหม่ภายใต้ปัจจัยเชิงพลวัต 4 ประการ ได้แก่ เศรษฐกิจ การจัดการเมือง นโยบายทางการเมือง และพฤติกรรมผู้บริโภค

คำสำคัญ: ชุมชน, ช่างไทย, เกาะรัตนโกสินทร์, ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

Abstract

This article employs qualitative research methods, combining documentary research with fieldwork through in-depth interviews and non-participant observation. Historical methodology and folklore studies serve as key interpretive tools to present the dynamic social transformation of Thai artisan communities in the Rattanakosin Island area. The research is guided by two main objectives: first, to study the characteristics and social development of Thai artisan communities in the Rattanakosin Island area within the context of contemporary society; and second, to analyze the dynamic factors influencing the existence and transformation of these communities in 2023–2024. The research findings reveal that the Thai artisan communities in Rattanakosin Island reflect the social dynamics of skilled labor groups who have been integrated into both traditional and modern Thai social structures. In early Rattanakosin, artisan communities were systematically organized within the capital city area, both for residential and functional purposes, supporting the production and transmission of artisanal knowledge. Over time, these communities evolved into more commercialized professional systems. However, as the physical space and social landscape of Rattanakosin Island changed due to social and cultural developments, many artisan communities either adapted or declined. Some groups were absorbed into modern lifestyles under the influence of four dynamic factors: the economy, urban management, political policies, and consumer behavior.

Keywords: Communities, Thai craftsman, Rattanakosin Island, Social and cultural changes

บทนำ

เกาะรัตนโกสินทร์ ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของกรุงเทพมหานครชั้นในที่มีความสำคัญทั้งในเชิงภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม นับตั้งแต่ก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีในปี พ.ศ. 2325 เป็นต้นมา พื้นที่แห่งนี้ได้กลายเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวัง วัดสำคัญ ราชสำนัก หน่วยงานรัฐ รวมถึงชุมชนดั้งเดิมที่มีบทบาทสำคัญในการก่อร่างสร้างเมือง โดยเฉพาะ “ชุมชนช่างไทย” ซึ่งแทรกตัวอยู่ตามแนวคลองและริมถนนจำนวนมากภายในพื้นที่

ดังจะพบว่า พื้นที่สำคัญแห่งนี้นอกจากจะเป็นศูนย์กลางของราชการและศาสนาแล้ว ยังเป็นแหล่งรวมของแรงงานฝีมือหลากหลายกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่ม “ช่างไทย” ซึ่งส่วนมากอพยพย้ายถิ่นพำนักมาจากอยุธยาซึ่งเป็นราชธานีเดิม จึงมีบทบาทในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมราชสำนัก วัดวาอาราม และสืบทอดทักษะเชิงช่างที่สืบเนื่องกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าโครงสร้างเมืองจะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง แต่เกาะรัตนโกสินทร์ยังคงรักษาความสำคัญในฐานะแกนกลางทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกรุงเทพมหานครไว้อย่างเด่นชัด

ความสำคัญของพื้นที่ดังกล่าวเป็นที่ดึงดูดแก่กลุ่มนักวิชาการและนักท่องเที่ยวที่ให้ความสนใจทั้งในประวัติศาสตร์ชาติไทย และความสนใจในศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับงานช่างงานฝีมือที่ยังคงสืบทอดต่อกันมากว่า 200 ปี ให้คงอยู่จนกลายเป็นแหล่งในการสร้างรายได้ ควบคู่ไปกับการรักษาวัฒนธรรมและตัวตนของชุมชนช่างเอาไว้แม้ว่าจะมีบางส่วนเลือนหายไปตามกาลเวลา ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้มีความมุ่งหมายที่จะทำความเข้าใจพลวัตของชุมชนช่างไทยในเกาะรัตนโกสินทร์ กับการเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและค่านิยมทางวัฒนธรรมที่มีความหลากหลาย และส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชนช่างในเกาะรัตนโกสินทร์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะและพัฒนาการทางสังคมของชุมชนช่างไทยในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ในบริบทสังคมร่วมสมัย

2. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยเชิงพลวัตการดำรงอยู่และความเปลี่ยนแปลงของของชุมชนช่างไทยในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ในช่วง พ.ศ. 2566 – 2567

ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทำความเข้าใจเรื่องพลวัตของชุมชนช่างในเกาะรัตนโกสินทร์ อาศัยการการทบทวนวรรณกรรมและแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาใช้ประกอบการวิเคราะห์ ตีความและการอภิปรายผลการศึกษา ดังนี้

1. ทฤษฎีว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

Nisbet (1969) มาอธิบายปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลง ไว้ทั้งสิ้น 5 รูปแบบ คือ 1. การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องของกฎธรรมชาติ และเปลี่ยนแปลงใหม่ตามวัฏจักรธรรมชาติ 2. การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่เป็นอยู่ตลอดเวลา 3. การเปลี่ยนแปลงที่มีความต่อเนื่อง 4. การเปลี่ยนแปลงเป็นแบบเดียวกัน และ 5. การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่จำเป็น

ทั้งนี้ Coser (1977) ได้ต่อยอดหลักการของ Nisbet ในการอธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในสังคมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และเมื่อเวลาผ่านไปแต่ละสังคมต่างมีการเรียนรู้ถึงความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงหรือหาทางรับมือในการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา นำไปสู่สภาวะสังคมพลวัต (Social Dynamic) คือสังคมที่มีโครงสร้างที่เป็นระบบและต่างหาแนวทางเพื่อพึ่งพาอาศัยกันเพื่อความเป็นระเบียบ และสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ถูกดำเนินการมาเรื่อย ๆ ตามโครงสร้างของสังคมที่ถูกกำหนดขึ้นตามกาลเวลา

2. กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

Pandey (2021) อธิบายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ที่สามารถเกิดขึ้นได้ผ่านปัจจัยที่เกี่ยวข้องของแต่ละสังคมที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อแต่ละสังคมต่างมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีลักษณะเฉพาะ และวัฒนธรรมเหล่านี้ได้กลายเป็นสิ่งที่สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงได้แตกต่างกัน เช่นเดียวกัน โดยสามารถอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวออกเป็น 3 รูปแบบ ประกอบไปด้วย 1. กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย (Modernization) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความเด่นชัดที่สุดจากการเข้ามาของเทคโนโลยี หลักการปกครอง หลักเศรษฐศาสตร์ และมุมมองสังคมมนุษย์ยุคใหม่ 2. กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสังคมเมือง (Urbanization) เป็นลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ และ 3. การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีลักษณะร่วมระหว่างการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสังคมเมืองกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย

ศวิตา นัยพัฒน์ (2564) ได้อธิบายต่อยอดหลักการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอีกรูปแบบหนึ่งที่สำคัญจากการเปลี่ยนแปลงทั้ง 3 รูปแบบข้างต้น มีความจำเป็นจะต้องสร้างศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง คือการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการ (Bureaucratization) กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจำเป็นจะต้องมีผู้บริหารส่วนกลางมาทำให้ทิศทางการเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการที่มีระเบียบขั้นตอนที่ชัดเจน มีความสมเหตุสมผลทั้งโครงสร้าง และการใช้งบประมาณต่าง ๆ เพื่อหลีกเลี่ยงการกระจุกอำนาจการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมใดสังคมหนึ่งที่จะทำให้กลายเป็นการแบ่งแยกทางสังคม หรือการสร้างความเจริญไม่เท่าเทียมกันได้ ระเบียบการบริหารราชการไม่ได้จำกัดที่ลักษณะของหน่วยงานรัฐ หรือผู้มีอำนาจกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่เป็นหลักการที่แต่ละรูปแบบการเปลี่ยนแปลงจะมีต้องมีกฎเกณฑ์มาควบคุมและให้ผลประโยชน์ทางสังคมเป็นหมุดหมายสำคัญของการดำเนินการเป็นผลประโยชน์สูงสุดที่สังคมควรได้รับในการเปลี่ยนแปลง

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้นำหลักการของ Pandey (2021) และศวิตา นัยพัฒน์ (2564) มากำหนดเป็นปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม 4 ด้าน ประกอบไปด้วย 1. กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย (Modernization) 2. กระบวนการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสังคมเมือง (Urbanization) 3. การเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) และ 4. การเปลี่ยนแปลงไปสู่ระเบียบบริหารแบบราชการ (Bureaucratization) มาใช้ในการอธิบายพลวัตของชุมชนช่างไทยในเกาะรัตนโกสินทร์ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการศึกษาที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality research) เป็นหลัก โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) ร่วมกับการวิจัยภาคสนาม (Field Research) ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม และการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยใช้ระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์และคติชนวิทยามาเป็นเครื่องมือสำคัญในการตีความเพื่อนำเสนอความเปลี่ยนแปลงอย่างมีพลวัตทางสังคมของชุมชนช่างไทยในเกาะรัตนโกสินทร์

สรุปผลการวิจัย

1. ลักษณะและพัฒนาการทางสังคมของชุมชนช่างไทยในเกาะรัตนโกสินทร์

ชุมชนช่างในเกาะรัตนโกสินทร์ถือเป็นกลุ่มแรงงานฝีมือที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการหล่อหลอมและสร้างสรรค์อัตลักษณ์ของรัฐไทยผ่านงานช่างศิลป์ งานหลวง และงานราชพิธี ซึ่งสะท้อนแนวคิดเรื่องอำนาจ ความศักดิ์สิทธิ์ และความเป็นระเบียบของสังคมไทย ซึ่งสามารถแบ่งลำดับช่วงเวลาเพื่อสะท้อนถึงพัฒนาการของชุมชนช่างโดยสามารถสรุปพัฒนาการของชุมชนเหล่านี้สามารถแบ่งได้เป็น 3 ช่วงสำคัญ ได้แก่ ยุคต้นรัตนโกสินทร์, ยุคกลางถึงรัชกาลที่ 5 และยุคปัจจุบัน ดังตารางที่ 1

1.1 ยุคต้นรัตนโกสินทร์: ชุมชนช่างในฐานะกลไกรัฐและการสถาปนาอำนาจ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-3) รัฐต้องการฟื้นฟูอำนาจและความมั่นคงทางสัญลักษณ์หลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยา งานก่อสร้างวัด วัง และศาสนสถานจึงเป็นภารกิจสำคัญที่ต้องใช้แรงงานฝีมือจำนวนมาก รัฐจึงจัดสรรพื้นที่ให้แก่กลุ่มช่าง เช่น ช่างทอง ช่างหล่อ ช่างแกะ ช่างกลึง ฯลฯ ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เฉพาะ เช่น บ้านช่างหล่อ บ้านช่างปั้น และบ้านช่างกล เพื่อสนับสนุนการผลิตในราชสำนัก ระบบการควบคุมแรงงานในยุคนี้ผูกพันกับระบบ “ไพร่หลวง” และ “ช่างหลวง” ซึ่งต้องรับราชการตามกำหนด โดยแลกกับสิทธิในการอยู่อาศัยในเขตเมืองและได้รับการคุ้มครองจากรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนช่างกับรัฐจึงแน่นแฟ้น มีทั้งมิติของการควบคุม การอุปถัมภ์ และการจัดระเบียบสังคม (พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, 2550)

ตารางที่ 1 พัฒนาการของชุมชนช่างในเกาะรัตนโกสินทร์แต่ละยุค

ประเด็น	ยุคต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1–3)	ยุคกลาง-สมัยรัชกาลที่ 4–5 (เข้าสู่เศรษฐกิจสมัยใหม่)	ยุคปัจจุบัน (หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 – ปัจจุบัน)
ลักษณะอาชีพ	ช่างหลวง อยู่ภายใต้รัฐควบคุม โดยระบบไพร่และกองช่างราชสำนัก	เริ่มมีการแยกตัวออกจากราชสำนัก สู่ภาคเอกชนหรืออาชีพอิสระ	เป็นอาชีพอิสระเกือบทั้งหมด หรือแปรรูปเป็นธุรกิจครอบครัว ขนาดเล็ก
ที่ตั้งชุมชน	กระจายตัวเป็น “เขตช่าง” ตามนโยบายรัฐ เช่น บ้านช่างหล่อ บ้านบาตร บ้านช่างปั้น	ขยายตัวตามแนวเศรษฐกิจใหม่ เช่น บ้านหม้อย่านพาหุรัด	ถูกเบียดขับด้วยการพัฒนาเมือง บางชุมชนยังอยู่ เช่น บ้านบาตร บ้านบุ
ความสัมพันธ์กับรัฐ	ขึ้นต่อระบบราชการ เป็นแรงงานภาคบังคับ มีการจัดสรรบ้านหลวง	เปลี่ยนผ่านเป็นแรงงานรับจ้าง เริ่มมีสถานศึกษาแทนระบบช่างหลวง	เน้นการส่งเสริมผ่านนโยบายวัฒนธรรม และการฟื้นฟูแบบไม่เป็นทางการ
การถ่ายทอดความรู้	ระบบศิษย์-อาจารย์ภายในครอบครัวหรือกลุ่มเครือญาติ	เริ่มมีโรงเรียนสอนช่าง เช่น เพาะช่าง เสริมควบคู่กับระบบดั้งเดิม	มีทั้งระบบศิษย์-อาจารย์และหลักสูตรฝึกอบรมในสถาบัน เช่น สถาบันพัฒนาอาชีพ ศูนย์เรียนรู้ชุมชน
บทบาทในสังคม	ผลิตงานหลวง งานศักดิ์สิทธิ์ เช่น วัด วัง เครื่องประกอบราชพิธี	ขยายบทบาทสู่ภาคการค้า งานประดับตกแต่ง ยุคแรกของ “หัตถกรรมเพื่อขาย”	มีบทบาททางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม บางช่างเข้าสู่ระบบออนไลน์ตลาดโลก
ความท้าทายหลัก	การควบคุมจากรัฐ และแรงงานที่จำกัด	การปรับตัวรับอิทธิพลตะวันตก เทคโนโลยีใหม่ ความไม่มั่นคงของอาชีพ	การขาดทายาทสายอาชีพ ปัญหาทางกายภาพของพื้นที่ (เวนคืน, ค่าครองชีพสูง)

ที่มา: พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (2550); บุญมา คงเมือง (2548); ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (2560)

1.2 ยุคกลางถึงรัชกาลที่ 5: การปรับตัวเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ เมื่อเข้าสู่รัชกาลที่ 4-5 ประเทศไทยเริ่มเปิดรับอิทธิพลตะวันตก ระบบเศรษฐกิจเริ่มเปลี่ยนจากระบบเจ้าขุนมูลนายเป็นเศรษฐกิจการค้าเสรี การว่าจ้างแรงงานมีลักษณะ “ตลาด” มากขึ้น ช่างในชุมชนจึงเริ่มรับงานจากภาคเอกชนหรือกลุ่มพ่อค้า เช่น การสร้างหีบ เครื่องทอง งานประดับตกแต่งอาคารร้านค้า ซึ่งต้องปรับตัวด้วยการเรียนรู้เทคนิคใหม่จากตะวันตก และเปิดรับแนวคิดเรื่อง “อาชีพอิสระ” ในยุคนี้ชุมชนช่างบางแห่งเริ่มกลายเป็นชุมชนเศรษฐกิจ เช่น บ้านบาตรที่ผลิตบาตรพระขายทั่วไป หรือบ้านหม้อที่กลายเป็นศูนย์รวมอุปกรณ์วิทยุ ช่างบางกลุ่มยังเริ่มส่งบุตรหลานไปเรียนรู้วิชาช่าง

ในระบบโรงเรียน เช่น โรงเรียนเพาะช่างที่ก่อตั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งแสดงให้เห็นการเคลื่อนย้ายของวิชาชีพจาก “ระบบปิด” สู่ “ระบบเปิด” มากขึ้น (บุญมา คงเมือง, 2548)

1.3 ยุคปัจจุบัน: การเปลี่ยนผ่าน ท้าทาย และการฟื้นฟู ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึงปัจจุบัน ชุมชนช่างในเกาะรัตนโกสินทร์เผชิญแรงกดดันจากการพัฒนาเมือง นโยบายเวนคืนพื้นที่ และการลดความสำคัญของงานช่างในชีวิตประจำวัน หลายชุมชนต้องเผชิญกับการลดจำนวนแรงงานฝีมือและการขาดคนรุ่นใหม่มาสืบทอดวิชา อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลังเริ่มมีแนวโน้มการฟื้นฟู เช่น การจัดงานเทศกาลศิลปหัตถกรรม การเปิดศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และความสนใจของคนรุ่นใหม่ในวิถีงานฝีมือแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะผ่านแนวคิด “Slow Craft” และ “Cultural Economy” ซึ่งส่งเสริมให้ช่างกลับมาเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจและสังคม (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2560)

2. ปัจจัยเชิงพลวัตการดำรงอยู่และความเปลี่ยนแปลงของของชุมชนช่างไทยในพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ ช่วง พ.ศ. 2566 - 2567

2.1 ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากระบบที่เคยสนองราชสำนักและเครือญาติสู่เศรษฐกิจตลาดเสรี และอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อชุมชนช่างดั้งเดิมในเกาะรัตนโกสินทร์ เนื่องจากช่างฝีมือขนาดเล็กขาดความสามารถในการแข่งขันด้านต้นทุนและปริมาณการผลิต ท่ามกลางค่าครองชีพในกรุงเทพฯ ที่สูงขึ้นทำให้ช่างจำนวนมากต้องละทิ้งอาชีพที่สืบทอดกันมาเพื่อแสวงหารายได้ที่มั่นคงกว่า ชุมชนที่ยังคงอยู่ได้ปรับตัวโดยผนวกเข้ากับเศรษฐกิจการท่องเที่ยว แต่การผลิตกลับถูกลดทอนกลายเป็น สินค้าผลิตซ้ำ ที่เน้นปริมาณราคาถูกเพื่อตอบสนองนักท่องเที่ยวมากกว่าคุณค่าทางวัฒนธรรมและความประณีต นอกจากนี้ช่างยังประสบปัญหาจากการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรมกับ สินค้าเลียนแบบจากโรงงาน การขาดทักษะด้าน การตลาดและการสร้างแบรนด์ รวมถึงความไม่แข็งแรงของ เครือข่ายความร่วมมือ ภายในชุมชน และที่สำคัญคือ การขาดการสนับสนุนเชิงเศรษฐกิจอย่างเป็นระบบและต่อเนื่องจากภาครัฐ ทำให้ชุมชนช่างดั้งเดิมต้องเผชิญกับความเสี่ยงในการดำรงอยู่และพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.2 ปัจจัยด้านการจัดการเมือง

นโยบายการจัดการพื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์ที่มุ่งเน้น **การอนุรักษ์เชิงกายภาพ** (Physical Preservation) เป็นหลัก ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อการดำรงอยู่ของชุมชนช่างดั้งเดิม โดยการกำหนดผังเมืองที่เข้มงวดทำให้ช่างไม่สามารถปรับปรุงพื้นที่ทำงานให้สอดคล้องกับการผลิตสมัยใหม่ได้ และขาดการพิจารณา **"พลวัตของชุมชนที่มีชีวิต"** จนทำให้ชุมชนถูกแช่แข็งในอดีตและขาดพลังในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจ เมื่อพื้นที่ถูกจัดเป็นเขตอนุรักษ์ มูลค่าที่ดินก็เพิ่มสูงขึ้น นำไปสู่การถูกขับไล่ออกจากชุมชน โดยกลไกทางเศรษฐกิจและการเข้ามาของธุรกิจท่องเที่ยว นอกจากนี้การพัฒนา

โครงสร้างพื้นฐานที่เน้นภาพลักษณ์และความทันสมัย ยังละเลยความต้องการที่แท้จริงของช่าง และเบียดบังงบประมาณสนับสนุนเชิงลึก ทำให้ช่างไทยถูกลดบทบาทเป็นเพียง "ผู้อาศัย" ที่ไม่มีสิทธิ์มีเสียงในการกำหนดอนาคตของชุมชน

2.3 ปัจจัยด้านนโยบายทางการเมือง

การกำหนดให้พื้นที่เกาะรัตนโกสินทร์เป็น **“ศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐและวัฒนธรรมประจำชาติ”** ได้กำหนดทิศทางการพัฒนาที่เน้นการแสดงความภาคภูมิใจในความเป็นชาติ ผ่านภูมิทัศน์และสัญลักษณ์มากกว่าการคงอยู่ของ “มรดกที่มีชีวิต” อย่างชุมชนช่างไทย ส่งผลให้วิถีชีวิตและการผลิตของช่างที่ก่อให้เกิดเสียงหรือความหลากหลายทางพลวัต กลายเป็นเป้าหมายของการควบคุมและจัดระเบียบภายใต้กฎหมายเพื่อรองรับกิจกรรมภาครัฐและการท่องเที่ยว นโยบายนี้จึงมองข้ามความสำคัญของการอนุรักษ์เชิงกระบวนการและวิถีชีวิตและมุ่งเน้นเพียง วัตถุและภาพลักษณ์ เช่น การบูรณะอาคารเก่า ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการถ่ายทอดงานฝีมือและการสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ยั่งยืน นอกจากนี้การพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่ยังมุ่งเน้นไปที่การท่องเที่ยวและการลงทุนของภาคเอกชน ส่งผลให้พื้นที่ผลิตดั้งเดิมของช่างถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่เชิงพาณิชย์โดยขาดมาตรการรองรับชุมชนช่างที่ไร้อำนาจต่อรองจึงตกอยู่ภายใต้สภาวะ **“การพัฒนาโดยการเบียดขับ”** (Displacement Development) อันนำไปสู่การละทิ้งอาชีพและการสูญเสียทุนวัฒนธรรมอย่างถาวร เนื่องจากช่างไทยไม่ถูกบรรจุอยู่ในแผนพัฒนาอย่างแท้จริงและถูกทำให้กลายเป็นส่วนเกินของภาพลักษณ์เมืองที่รัฐต้องการแสดงออก

2.4 ปัจจัยด้านพฤติกรรมผู้บริโภค

การเปลี่ยนแปลงเชิงพลวัตของ **พฤติกรรมผู้บริโภค** ในยุคทุนนิยมโลกาภิวัตน์ถือเป็นกลไกสำคัญที่เร่งให้ชุมชนช่างดั้งเดิมในเกาะรัตนโกสินทร์ต้องเผชิญกับการล่มสลาย การเปลี่ยนผ่านจากการบริโภคเพื่อการใช้สอยซึ่งผูกพันกับคุณภาพและความคงทนสู่ **“การบริโภคเพื่ออัตลักษณ์”** ที่เน้นความรวดเร็ว ราคาถูก ภาพลักษณ์ และกระแสความนิยมสมัยใหม่ ทำให้สินค้างานช่างฝีมือซึ่งต้องใช้เวลาและทักษะสูง ไม่สามารถแข่งขันได้กับสินค้าอุตสาหกรรมหรือสินค้านำเข้าราคาต่ำโดยถูกลดทอนให้เป็น **“สินค้าไม่ทันล้าสมัย”** และไม่ตอบโจทย์ไลฟ์สไตล์ของคนเมือง นอกจากนี้ความนิยมในการซื้อขายผ่าน **แพลตฟอร์มออนไลน์** ก็เป็นอุปสรรคสำคัญ เนื่องจากชุมชนช่างจำนวนมากขาดทักษะและทุนในการปรับตัวเข้าสู่ระบบดิจิทัลอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้สินค้าที่มีคุณภาพและคุณค่าทางวัฒนธรรมสูงเหล่านี้ สูญเสียพื้นที่ทางการตลาดและไม่สามารถเข้าถึงผู้บริโภคกลุ่มใหม่ได้ ทำให้ชุมชนช่างไทยต้องสูญเสียความชอบธรรมทางเศรษฐกิจในการเป็นผู้ผลิตมรดกที่มีชีวิตไปอย่างต่อเนื่อง

พฤติกรรมการบริโภคยังสร้างผลกระทบต่อ **“ระบบนิเวศทางสังคมและเศรษฐกิจ”** ของชุมชนอย่างรุนแรง โดยเฉพาะ **การบริโภคเชิงท่องเที่ยว** ที่มุ่งเน้นการจับจ่ายของที่ระลึกราคาถูกหรือสินค้าจำลอง ทำให้งานฝีมือแท้ที่ต้องอาศัยความประณีตถูกลดทอนคุณค่าลงเป็นเพียง **“สัญลักษณ์ของกิจกรรมท่องเที่ยว”** แทนที่การเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต ส่งผลให้ช่างฝีมือถูกบีบให้ต้องผลิตสินค้าแบบเร่งรีบและละเลยจิตวิญญาณของงานช่างดั้งเดิม การที่ผู้บริโภคส่วนใหญ่ไม่ตระหนักถึงต้นทุนทางแรงงาน เวลา และภูมิปัญญาที่ฝังอยู่ในชิ้นงาน ยังทำให้ **คุณค่าทางสังคมของงานช่างถูกลดทอน** และไม่สามารถแสดงตนในฐานะสินค้าที่ทรงคุณค่าในตลาดร่วมสมัยได้ การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ได้ทำลายรากฐานทางเศรษฐกิจของชุมชน และนำมาซึ่งการขาดแคลนช่างฝีมือรุ่นใหม่ เนื่องจากลูกหลานของช่างไม่เห็นอนาคตและความภาคภูมิใจในอาชีพที่ไม่ได้รับการยอมรับทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างมั่นคง ทำให้ภูมิปัญญาดั้งเดิมเสี่ยงต่อการขาดตอนและการสูญหายของชุมชนช่างจากพื้นที่จริงในเกาะรัตนโกสินทร์

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นผลสัมฤทธิ์จากงานวิจัยเรื่อง พลวัติของชุมชนช่างไทยในเกาะรัตนโกสินทร์ ที่ได้รับทุนสนับสนุนในปี พ.ศ. 2567 จากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์ จึงเป็นส่วนสำคัญที่เอื้อเกิดบทความชิ้นนี้

เอกสารอ้างอิง

บุญมา คงเมือง. (2548). *การเปลี่ยนแปลงของอาชีพช่างในเขตเมืองเก่า: กรณีศึกษาชุมชนบ้านบาตร.* สถาบันไทยคดีศึกษา.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2550). ระบบช่างหลวงและการควบคุมแรงงานฝีมือในรัฐไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์. *วารสารประวัติศาสตร์ไทย,* 26(1), 13–42.

ศวิตา นัยพัฒน์. 2564. *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำจันทบูร อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2560). *งานหัตถกรรมพื้นบ้านไทยกับเศรษฐกิจสร้างสรรค์.* ศมส.

Coser, L. A. (1977). *Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context.* Harcourt Brace Jovanovich.

Nisbet, R. (1969). *Social change and history: Aspect of the western theory of development.* Oxford University Press.

Pandey, M. T. (2021). *Modernization, industrialization and urbanization. In Rethinking development (pp. BSOG-173 Block 2 (Theorizing development) pages: 51-60).* IGNOU.